

PSIXOLOGİYADA “İONA KOMPLEKSİ” VƏ ONUN SOSIAL- PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Ceyhun Aliyev

Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xəzər Universiteti

Psixologiya departamenti

ceyhunaliyev@mail.ru

Açar sözlər: “İona kompleksi”, özünügerçəkləşdirmə, tələbat, motivləşmə.

Texniki tərəqqinin sürətlə inkişaf etdiyi cəmiyyətdə gərəkli olan çevik şəxsiyyət yetişdirmək üçün onun özünügerçəkləşdirməsinə şərait yaratmaq və müvafiq intellektual bacarıqlar aşılamaq lazımdır. Şəxsiyyətin özünügerçəkləşdirməsi müvafiq sosial inkişaf şəraitinin yaradılması ilə mümkün olur. Sosial inkişaf şəraiti daha çox mədəniyyətlə şərtlənir. Bu mənada mədəniyyət özünügerçəkləşdirmə tələbatının ödənilməsinə şərait yaratmalı və ona təkan verməlidir.

Şəxsiyyət özünü gerçəkləşdirmədən özünün mövcud potensialını üzə çıxara və praktik fəaliyyətdə ondan səmərəli istifadə edə bilmir. Bu baxımdan şəxsiyyətin özünügerçəkləşdirməsi bir tərəfdən sosial və interpsixi, digər tərəfdən isə intrapsixi, yəni şəxsiyyətdaxili məsələdir. Fəallıq və mövcudluğun əsas atributlarından sayılan özünügerçəkləşdirmə insanın həyat yolunu müəyyənləşdirir. Demək olar ki, özünügerçəkləşdirmə hər kəsə nəsib olmur və ya heç də hər bir kəs mövcud olan potensial imkanlarını dərk edib üzə çıxara bilmir (8,137). Cəmiyyətdə şəxsiyyətin özünügerçəkləşdirilməsinə necə nail olmaq olar? Bir tərəfdən sosial mühitlə, ikinci bir tərəfdən isə təhsil sisteminin humanistləşdirilməsi yolu ilə.

Biz bu məsələni özünügerçəkləşdirmənin sosial tərəfi ilə, xüsusilə sosial mühitlə şərtlənən tərəflə, daha dəqiq desək, bu yolda meydana çıxaraq mane olan “İona kompleksi” üzərindən araşdırmağa çalışacağıq. Özünügerçəkləşdirmə konsepsiyasının əsası humanistik psixologiyanın yaradıcıları K.Rocers və A.Maslou tərəfindən qoyulmuşdur. Şəxsiyyətin özünügerçəkləşdirməsi ilə bağlı digər konsepsiyalar məhz humanistik psixologiyanın metodologiyasına əsaslanır.

Tədqiq etdiyimiz məsələnin araşdırılması üçün ilk növbədə “İona kompleksi”nin nə olduğu, psixologiya tarixində ilk dəfə kim tərəfindən təklif edildiyi, şəxsiyyətin ali tələbatı kimi özünügerçəkləşdirməsi prosesinə göstərdiyi təsir və onu şərtləndirən sosial-psixoloji səbəblər aydınlaşdırılmalıdır.

“İona kompleksi”ndəki İona müsəlmanların Yunus kimi tanıdığı peyğəmbərin Bibliyadakı adıdır. Yunus peyğəmbərin adı Qurani-Kərimin Nisa, Ənam, Səffat surələrində qeyd olunmuşdur. Bundan başqa, Quranda 109 ayədən ibarət olan 10-cu surənin 98-ci ayəsində

H.Z. Yunusun tayfasından bəhs edildiyi üçün surəyə "Yunus surəsi" adı verilmişdir (9, 21).

Bibliyada adı çəkilmiş İona, Allahın onun üçün təyin etdiyi missiyanı yerinə yetirməkdən boyun qaçıran şəxsdir. Allahın ona əmr etdiyi vəzifəni yerinə yetirməkdə özünü bacarıqsız hesab etdiyinə görə onun üçün təyin olunan missiyanı icra etməkdən boyun qaçırmaq istəmiş və öz qövmünü tərk edərək, gəmi ilə uzaqlaşmaq istərkən dənizdə suya qərç olmuşdur. Bu dəfə Allahın hökmü ilə balıq onu udmuş və bir müddət sonra balıq onu dəniz sahilinə sağ buraxmışdır. Balığın qarnında olarkən olub keçənlər barədə düşünən İona xilas olduqdan sonra Allahın ona yüklədiyi missiyanı yerinə yetirməyə başlayır.

"İona kompleksi" psixologiya tarixində ilk dəfə amerikan psixoloqu Abraham Maslou tərəfindən işlədildiyi üçün psixoloji ədəbiyyatlarda Maslou'nun qeyd etdiyi kimi "İona kompleksi" adlanır. A.Maslou qeyd edir ki, İona öz taleyindən əbəs yerə qaçmağa çalışdığı kimi, biz də çox vaxt təbiətin, taleyin, hətta bəzən təsadüfin bizə dikte etdiyi (daha doğrusu təklif etdiyi) məsuliyyətlərdən qaçırıq" (7,1). Maslou bu kompleksi insanın öz dahiliyi qarşısında yaşadığı qorxu kompleksi ya da onun üçün yazılmış olan alın yazısından qaçmağa cəhd kimi izah etmişdir.

Psixologiyada kompleks anlayışının mahiyyəti – insanın fiziki, psixi və sosial individuallığının insanlarla münasibətdə doğurduğu sosial disharmoniya kimi izah olunur. Kompleks – vəziyyətin başa düşülməməsi, dərk olunmamasıdır. Kompleksin bir tərəfi davranış və rəftarda, hiss və düşüncədə özünü göstərən simptomlarda, ikinci gizli və əsl səbəbi isə psixikanın şüursuzluq qatında yerləşir.

"İona kompleksi" nə görə, insan özünün pis xüsusiyyətlərindən çəkindişi qədər yaxşı tərəfindən də ehtiyat edir. Ona görə ki, bəzi insanlar üçün təyin olunan həyat missiyası gözündə o qədər böyük görsənir ki, o, bu missiyadan, yaxud da ali tələbatdan imtina edərək, özünü güzəran qayğıları ilə məşğul edir, həyatını adi tələbatları ödəməyə sərf edir.

Hər bir insan həyatında elə bir anla üzleşir ki, özünün böyük potensiala sahib olduğunu dərk edir və həmin an özünü dahi kimi hiss edir. Bununla belə, - Maslou qeyd edir ki, - biz həmin bu imkanı hiss etdikdə qorxudan əsib-titrəyir və ondan uzaq qaçıraq.

Fizika üzrə Nobel mükafatçıları Andrey Qeym və Konstantin Novoselov qeyd edirlər ki, "Bəşəriyyətin tərəqqisi macərə, əyləncə hissi və qeyri-standart təfəkkür hesabına hərəkət etmişdir. Dünyanı idarə edən "Çörək və tamaşa" tələbinin hökm sürdüyü şəraitdə ehtiyatlılıq və siyasi korreklik xatirinə qeyd olunan keyfiyyətlər unudulur, yaddan çıxır".

Yaradıcılıq psixologiyası üzrə amerikalı tədqiqatçı F.Baron`a sual verirlər: bizə hərdən elə görünür ki, yaradıcılıq potensialı tükənib, yaxud uzun illər gerçəkləşməmiş qalıb? Cavabında F.Baron deyir: "Əgər içində yaşadığımız cəmiyyət davranış və yaşayışın "doğru-düzgün" üsullarını müəyyənləşdirməyə həddindən artıq meyl edirsə, onda insanın təcrübə aparmaq marağı, yaratmaq eşqi tükənib itir. Mühtüm problemlərin həlli zamanı orijinal və məhsuldar olmaq çox vaxt insandan arasında yaşadığı adamlardan seçilmək cəsarəti, fərqlənmək hünəri istəyir" (3,137).

"İona kompleksi"nin kökündə yatan sosial-psixoloji faktorlardan biri insanların individuallaşmaqdan ehtiyat etmələri, yeni başqalarından fərqlənməkdən qorxmalarıdır. Başqalarına güclü bağlılıq hissi və güclü aidlik tələbatı ilə fərqlənənlər, müəyyən bir qrupa aid olma zərurətini hiss edənlər həmin hissi gerçəkləşdirə bilmədikdə özlərini zəif, müdafiəsiz və tənha hiss edirlər. Fərqləndiyi halda, hamı kimi olmadıqlarına görə tənqid ediləcəklərindən çəkindikləri üçün narahat olur və səhv etməkdən qorxarlar (4, 214). Tənqid edilməyi özlərinə qarşı dəyər verilməməklə bərabər olduğunu düşündükləri üçün onlar hər hansı bir məsələdə fərqli addım atmaqda, fikir söyləməkdə çətinlik çəkirlər. Bunun əvəzində başqalarının xoşuna gələn, onları razı salacaq və bəyənəcək şəkildə hərəkət etməyə

üstünlük verirlər. Şəxsin düşüncə, hiss və davranışında bəyənilmə tələbatının ön plana çıxması onların fikir bildirməsinin və istəyinə uyğun seçim etməsinin, fərqli ola bilmək bir sözlə individuallaşmasının qarşısını alır, onun inkişafına mane olur. Bu da həmin insanlarda risk etmə qorxusu yaradır. Burada fərdlə mədəniyyətin üzə-üzə gəldiyini görürük.

Deməli, sosial mühit, yaxud da fərdin aid olduğu mədəniyyət onun tələbatlarının boğulmasına yox, onun ödənilməsinə kömək etməlidir. Məsələyə bu aspektdən yanaşdıqda belə qənaətə gələ bilərik ki, gənclərin daha yüksək həyat ideali seçərək yaşamlarına və onların bu yolda motivləşməsinə mane olan İona kompleksinin təsirinə məruz qalmalarının bir səbəbi daxil olduqları mədəniyyətlə şərtlənir. Odur ki, inkişafı və özünügerçəkləşdirmə kimi ali tələbatları buxovlayan mədəniyyətlə determinasiya olunan stereotip düşüncələrin yenidən nəzərdən keçirilməsinə zəruri ehtiyac var.

Amerikan antropoloqu Rut Benedikt'in terminologiyasına uyğun olaraq mədəniyyət konsepsiyamız və onun fərdlə qarşılıqlı münasibəti "sinergiya"ya doğru dəyişməlidir. A.Maslou'nun qeyd etdiyi kimi, mədəniyyət təkə insan tələbatlarını ödəmək üçün deyil, həm də həmin tələbatların məhsulu olmalıdır (3, 162). Deməli, xalqın mədəniyyəti onun tələbatının məhsulu olduğu halda, o fərd və xalqı gücləndirə, inkişaf etdirə bilər. Bəzi hallarda xalqın tələbatı olmayan yabançı mədəniyyəti ona müasirlik adı ilə təbliğ edərək, milliləşdirməyə çalışırlar. Bu cür yabançı mədəniyyət məhsulları xalqın tələbat məhsulu olmadığı üçün onun milli və dini identikliyinə mənfi təsir göstərir, inkişafını əngəlləyir.

"İona kompleksi"nin neqativ təsiri ilk növbədə gənclərin özünügerçəkləşdirmə tələbatında öz əksini tapır. İnsan tələbatları iyerarxik struktura malikdir. Tələbatın yeri iyerarxiyanın nə qədər yuxarı pilləsindədirsə, onun ödənilməsinə olan tələbat da bir o qədər az olur. Belə olduğu halda ali tələbatların (estetik, özünügerçəkləşdirmə) yox olma ehtimalı daha çox olur. Demək ki, "İona kompleksi"nin təsirinə məruz qaldıqda özünügerçəkləşdirmə tələbatının təmin olunmaması onun zəifləməsinə və tamamilə sönməsinə səbəb olur.

Aşırı səviyyədə olan ahdlik tələbatı ilə şərtlənərək, cəsəətli olmağı zəiflədən başqa bir qorxu birgəyaşayışla bağlı sosial norma və prinsiplərin sərhədlərini aşma həyəcanıdır. Qrupdan kənar qalma və özünü qrupdan təcrid olunmuş kimi hiss etmək düşüncə və qayğı ilə yaşamaq bəzi gənclərdə ümumi həyəcan yaratdığı üçün onlar həyat yolunu öz istəklərinə görə deyil, başqalarının istəklərinə görə yaşamaq olurlar (4, 94). Cəsəət əskikliyi ucbatından başqalarından fərqlənmək qorxusu ilə yaşayanlar "palaza bürün, el ilə sürün" düşüncəsinə uyğun olaraq başqaları tərəfindən yönəldilərək yaşamağı seçirlər. Təşbehlə ifadə etsək, təbiətdəki heyvanlar arasında da cəsəət olanlar təkbaşına dolaşarkən, qorxaq olurlar qrup halında, sürü şəklində yaşayırlar. Cəsəətlüqdan qaynaqlanan insanlarda fərdiyyətçiliyin daha qabarıq şəkildə olduğunu bunun əksi olan cəsəətsizliyin, qorxaqlığın isə insanlarda fərdiyyət ola bilməməklə nəticələndiyini görürük. Yaradılış etibarilə sosial varlıq olan insan təkbaşına xoşbəxt ola bilməyəcəyindən, öz kimliyi və şəxsiyyətilə qrup içində cəsəət davranmağı bacarmalıdır. Bu dəyəri sosial həyata töhfə vermək üçün istifadə etməsi, onu eqoizm əsaslı individuallaşmaqdan qoruya biləcəkdir. İnsanların öz tələbatlarını ödəmək üçün etdikləri cəsəət davranışlar sosial həyata tətbiq edildikdə, bu, qrupun inkişafına töhfə verən bir xüsusiyyətə çevrilir. Bu xüsusiyyətlərindən aldıkları güclə fərqlənən şəxslər daxil olduqları qrup üzvlərinin də fərqli düşüncələrini motivləşdirə və cəsəətli addımlar atmağa sövq edə bilərlər. Çevik düşüncəli cəsəət adamların ətrafındakı şəxslərə ən böyük faydaları onların da müvafiq şəkildə hərəkətə keçmələrinə yardımçı olmalarıdır (4,98).

"İona kompleksi"ni tələbatlar müstəvisində təhlil etsək görə bilərik ki, bu kompleks ilk növbədə fərdin özünügerçəkləşdirmə tələbatını blokadya salır və onun həyata keçirilməsinin

qarşısını alır. Özünügerçəkləşdirmə tələbatı A.Maslou'nun tələbatlar piramidasında ali tələbat kimi ən yüksək pillədə dayanır (6,178). Ali tələbatlar adi tələbatlarla müqayisədə ontogenetik inkişafın daha sonrakı mərhələsində formalaşır. Yüksək motivasiyalı həyat tərzini fərd üçün həm sosial, həm də bioloji cəhətdən daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Belə olduqda həyat daha sağlam, eləcə də uğurlu və məhsuldar olur. Ali tələbatların ödənilməsi orqanizmin həyat qabiliyyətini yüksəldir, onun inkişafına xidmət edir. Fərdin öz tələbatlarını dərk etməsi, nəyin vacib olduğunu başa düşmək özlüyündə böyük psixoloji nailiyyətdir. Ali tələbatların aktuallaşması üçün əlverişli sosial şəraitin və dəstəyin olması zəruridir. Bu mənada özünügerçəkləşdirmə tələbatı fərd üçün subyektiv mənə kəsb edir. Ali tələbatların ödənilməsi adi tələbatlarla müqayisədə şəxsiyyəti özünügerçəkləşdirməyə daha çox yaxınlaşdırır. Yüksək motivasiyalı həyat və ali tələbatların ödənilməsi fərdin daha çox individuallaşmasına səbəb olur. Digər cəhətdən, müqayisə etsək görə bilərik ki, adi tələbatlarla müqayisədə ali tələbatların ödənilməsi üçün fərdin bu prosesə daha çox səy göstərməsi lazımdır. Məsələn, fərdin özünügerçəkləşdirmə tələbatını ödəməsi üçün göstərdiyi cəhd və fəallıq onun təhlükəsizliyə olan tələbatını ödəmək üçün sərf etdiyi zəhmətdən daha çox olmalıdır. A.Maslou'nun dediyi kimi, "yüksək" həyat, "adi" həyatla müqayisədə daha mürəkkəb və çox zəhmət tələb edir (6,157). Demək ki, "İona kompleksi" nə düşür olmaq bir tərəfdən adekvat sosial şəraitin olmaması ilə şərtlənsə, digər tərəfdən fərdin individuallaşmaqdan qaçması, yaxud da onun bu yolda zəhmət çəkmək istəyindən uzaq olaraq, Maslounun təbirincə desək, "adi" həyat yaşamağa razı olmasına bağlıdır.

Beləliklə, "İona kompleksi" fərdin müvəffəqiyyət əldə etmək, fərqlənmək, individuallaşmaqdan və ya ən yaxşı insan olmaqdan qorxmasıdır. Belə bir qorxu ilə yaşamaq insanın öz potensialının reallaşmasına mane olur. "İona kompleksi"nin təsiri altında olan insan öz böyüklüyündən və individuallaşmasından qorxdığı üçün öz taleyindən yayınaraq, qabiliyyət və istedadını həyata keçirməkdən imtina edir. Şəxsin uğursuzluğa düşür olmaq qorxusu onun inkişafına təkan verə bildiyi kimi, şəxsin ən yaxşısına nail olmaq qorxusu da nailiyyət əldə etmək istəməsinə mane ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S, Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya, Bakı, "Maarif", 1989. 540 s.
2. Bayramov Ə.S, Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya, Bakı, "Qapp -Ploiqraf" 2003. 356 s.
3. Seyidov Səməd. Yaradıcılığın fenomenologiyası. Bakı, 2013, 288 s.
4. Nevzat Tarhan. Değerler Psixolojisi ve İnsan. Timaş yayınlar. 2019. 255 s.
5. Psixologiya. Ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi üçün dərslik. Bakı, "Nurlan" 2007, 700 s.
6. Маслоу. А. Мотивация и личность. СПб.: Евразия. 2005. 478 с.
7. Abraham Maslow. The Jonah Complex. The Father Reaches of Human Nature. ISBN 9780140194708.
8. Əliyev B., Əliyeva K., Cabbarov R. Pedaqoji psixologiya. Bakı, 2011. 265 s.
9. Qurani - Kərim və açıqlamalı məali (tərcümə edən Prof. Fazil Qaraoğlu). Nurlar, 2007. 604 s.